

„ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОМАН” НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРЕНІ:
«МИСЛИВЦІ НА МАМОНТІВ» ДЖІН М. АУЛ

Олена Колесник
Чернігів

Колесник О. С. Рецепція праукраїнської культури в англomовній прозі (Джін Аул «Мисливці на мамонтів») / О. С. Колесник // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 66. Серія: філософські науки. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – С. 107–111.

Актуальність дослідження забезпечується обґрунтуванням в ньому нового поняття: „цивілізаційний” роман, що виступає в якості своєрідної ланки між белетристикою та історичною наукою, а також його місця в українській та світовій літературі.

Вивчення та обговорення відмінних світоглядних основ різних цивілізацій є не тільки можливим, але й конче необхідним, адже саме завдяки такому діалогу популярний вираз „загальнолюдські цінності” може нарешті наповнитися реальним змістом. Для з’ясування спільного треба знати відмінне, і навпаки.

Відомо, що глобалізація несе водночас уніфікацію та фрагментацію. З одного боку домінуючі норми можуть безмежно поширюватися завдяки зникненню фізичних та інформаційних кордонів. Проте, ця сама відсутність перешкод може використовуватися для розповсюдження ідей та способу життя певної етнічної, релігійної або культурної групи, яка раніше була ендемічною, а згодом почала фізичну чи віртуальну експансію. Такі тенденції призвели до формування нового типу роману, який можна позначити як „цивілізаційний”. Від класичного історичного роману він відрізняється особливою масштабністю та менш чітко вираженою фабулою. Основним змістом книги є доля людини, чи навіть декількох поколінь, через які автор відтворює весь спосіб життя однієї або більше цивілізацій. Деякі романи, які традиційно відносять до історичних, вірніше буде класифікувати саме як „цивілізаційні”. Це стосується, зокрема, „Саламбо” Гюстава Флобера, „Йосифа та його братів” Томас Манна, „Таїс Афіньської” Івана Єфремова, „Створення світу” Гора Відала тощо. В другій половині ХХ ст. кількість подібних, перехідних від мистецтва до історичної науки, творів різко збільшується, що й веде до необхідності виділити їх у окремий жанр.

Написання подібного роману вимагає не тільки таланту, а й величезної дослідницької роботи. Цей вимогливий жанр залишається досить рідкісним, хоча останнім

часом його розвитку сприяє більша доступність історико-етнографічної інформації та полегшення подорожей автора до описуваних місць. Проте, в будь-якому випадку, для написання подібних творів потрібна значна мотивація. Нерідко в якості такого мотиву виступає бажання автора пізнати самого себе та своє коріння. Сьогодні в цьому напрямку чи не найактивніше працюють афро-американські письменники, завданням яких є осмислення африканської спадщини та досвіду рабства. Знаковим твором цього типу є нагороджений Пуліцеровською премією роман Алекса Хейлі „Корені” (1976), сама назва якого запровадила в обіг нове поняття.

Переосмислення власної спадщини не обов'язково пов'язане з антиколоніальними змаганнями. Завданням письменника може бути мікроісторичне дослідження: реконструкція ментальності та способу життя на прикладі однієї конкретної родини чи місцевості. Результатом є воскресіння унікального локального укладу, – і водночас знаходження вічного, неперехідного в людській душі та вчинках. Прикладом можуть бути романи відомого британського політика та письменника Джона Бакена (J. Buchan). Він є майстром відтворення історичної атмосфери, причому в її найбільш потаємних аспектах (пережитки язичництва, життя декласованих елементів тощо), до яких навіть романтики кшталту Вальтера Скотта не придивлялися занадто пильно. Перед читачем постає втрачена цивілізація, сучасні спадкоємці якої не повністю розуміють, *що саме* вони отримали від пращурів. Такі автори як Бакен повертають пам'ять народу, який і не здогадувався про свою часткову амнезію.

Подібне знаходження власних коренів та осмислення минулого заради розуміння сьогодення є надзвичайно актуальною проблемою для сучасної України. Проте, на жаль, наші літератори поки що не створили художньої історіософії, яка б охопила українське народне буття як єдине ціле. Можна знов, як майже в усіх випадках, послатися на Шевченка, який створив український міф: образ минулого, яке визначає теперішнє та майбутнє народу. Однак, вірші, і навіть поеми („Гайдамаки”) не пристосовані для докладного та всебічного опису способу життя та долі етносу. Більш придатним для цього є історичний роман, одним з засновників якого в Україні був товариш Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству Пантелеймон Куліш. Пізніше цей жанр набув значної популярності. Найбільш цікавими для письменників періодами були часи Київської Русі („колиска трьох братніх народів” вона приваблювала і російських авторів) та Козаччини. Але багато цікавих моментів історії залишилося практично невідомими масовому читачу.

На жаль, в незалежній Україні, коли здавалося б, усвідомлення власної історії повинно було отримати новий стимул, історичних романів з'явилося небагато. Потреба в талановитій художній популяризації української історії та культури є, а пропозицій майже

нема. І навіть коли непересічні твори все ж таки з'являються, вони можуть залишитися непоміченими із-за відсутності реклами та пояснення. З іншого боку, в Україні недостатньо відомі твори іноземних авторів, дія яких відбувається на нашій землі. Крім того, в українській літературі практично не представлений жанр цивілізаційного роману, який би висвітлив сенс історії чи то власного, чи то якогось іншого народу.

Результатом незнання власної історії є знищення та розкрадання археологічних пам'яток, поганий стан музейної справи тощо. Українців закликають пишатися власною країною, але при цьому не пояснюють, *чим саме* треба пишатися. Більшість студентів, зокрема, не чули про Мезінську стоянку – пам'ятку світового рівню, яка надихнула американську письменницю на написання бестселеру (теж практично невідомого на території, де відбувається дія книги).

Витоки людства в цілому та європейської цивілізації зокрема привертають увагу не тільки істориків, а й літераторів. Твори про життя первісної людини виникають разом з успіхами археології, які дозволили собі уявити, яким було життя іншої епохи. Серед українських письменників до цієї теми звертався, зокрема, М. Грушевський (оповідання „Предок”). Досягнення антропології, етнографії та археології, що мали місце в другій половині двадцятого століття, вивели наше розуміння минулого на новий рівень. А тенденція тісної взаємодії письменників з істориками привела до написання більш глибоких, обґрунтованих та докладних романів про людей кам'яного віку.

В XIX ст. ідея прогресу вимагала зображувати давніх людей в усіх відношеннях примітивнішими та грубішими, ніж сучасні. В кінці XX ст. тенденція змінилася – більша повага до різних цивілізаційних моделей сучасного людства привела до переоцінки способу життя давніх людей. Домінуючим підходом стало визнання того, що люди завжди були розумні та винахідливі, завжди намагалися раціонально організувати своє життя, і в чомусь, можливо, були вище нас. Зокрема, це стосується „екологічної чистоти” їхнього способу життя. Образ волохатого дикуна в не вичинених шкурах змінився образом охайної людини в функціональному шкіряному костюмі, яка живе в теплій землянці, готує десятки різних смачних страв, лікується сотнями цілющих рослин, і творить чудове мистецтво.

У відповідність з такою цікавістю до побуту та ментальності, на зміну оповідям про екзотичні пригоди серед дикої природи приходять твори, присвячені докладному відтворенню матеріальної та духовної культури людей кам'яного віку. Така настанова на висвітлення не стільки окремих подій, скільки способу життя народу в цілому дозволяє віднести їх до категорії цивілізаційних романів.

Напевне, найбільш відомим серед них став цикл „Діти Землі” Джін М. Аул, який вдало сполучає наукову точність, психологічну переконливість та красу стилю. У відповідності з новою парадигмою, Аул зображує давніх людей сильними, сміливими, розумними та достатньо толерантними; їхня психологія, цінності та мотиви співставні з сучасними. Цілком можливо, що авторка занадто ідеалізує давніх людей та їхній спосіб життя, але її ідея полягає саме в тому, що людство може пишатися своїми предками.

Аул готувалася до написання романів протягом трьох років. Ця підготовка включала опрацювання величезної кількості наукових джерел, а також проходження курсу виживання, в результаті якого вона навчилася будувати житло, вичинювати шкіру, обробляти камінь за технологіями первісної людини. В подальшому вона подорожувала місцями, описаними в її романах – від Франції до України включно. Письменниця побувала не тільки в музеях, але й на стоянках первісної людини, вона особисто познайомила з провідними спеціалістами з археології та в подальшому отримувала інформацію щодо їхніх нових відкриттів.

Цей цикл з п'яти романів (шостий на даний момент знаходиться у процесі написання) простежує життя Ейли, представниці сучасного (кроманьйонського) людського типу, яку виховали неандертальці, але яка згодом була змушена покинути їхню общину та подорожувати в пошуках нового дому. Незвичайна доля героїні дозволяє авторці докладно і, в цілому, дуже точно описати клімат, флору та фауну льодовикового періоду, антропологію та етнографію різних народів. Неандертальці, у відповідності з сучасними науковими уявленнями, зображуються не як недорозвинені люди, а як представники зовсім іншого виду, з відмінною, але по-своєму високою культурою, заснованою скоріше на невербальному спілкуванні, інтуїтивному розумінні психологічних нюансів, ролі родової пам'яті у засвоєнні культури. Слабкість неандертальців, на думку авторки, полягає в тому, що вони, легко засвоюючи вже відоме їхнім предкам, практично не могли продукувати нові ідеї та підходи. Більша гнучкість мислення, здатність до новаторства і стала головною запорукою виживання людей сучасного типу при змінах навколишнього середовища. Усі ці ідеї ґрунтуються на результатах антропологічних досліджень черепів неандертальців. Відомо, що вони мали не менший, а подекуди й більший мозок, ніж сучасні люди, але структура його була дещо іншою. Гіпотетичний недостатній розвиток голосового апарату означає, що їхня звукова мова була слабо розвиненою. Проте, але судячи з усього, в них була достатньо висока соціальна організація, неможлива без повноцінної комунікації. А значить, вони активніше використовували для спілкування ті засоби, які для сучасної людини є допоміжними.

Щоправда, сучасні дослідження не підтверджують положення про відсутність у неандертальців звукової мови.

Дія третього з п'яти романів, „Мисливці на мамонтів” повністю відбувається на території України. Всі описані реалії є археологічно вірними, за що авторка дякує науковцями, в тому числі радянським (книга вийшла в 1985 році), які надали їй консультації. Перед текстом є карта, та малюнки артефактів, які підтверджують достовірність описів: барабан з черепа мамонта (Межиріч), розфарбована мамонтова лопатка та статуетка жінки-птаха (Мезіно), палеолітична „Венера” (Костьонки) та статуетка коня (Лурд).

В цьому романі Ейла вперше зустрічається з великим колективом людей сучасного типу, які гордо визначають себе як „Мисливців на Мамонтів”, і виводять своє фізичне та духовне життя з існування цих тварин. Така перша зустріч героїні з цивілізацією дає авторці чудовий привід для описів. Читач бачить Мисливців неупередженим поглядом Ейли, і разом з нею поступово знайомиться з їхнім способом життя, соціальною структурою, цінностями, продуманим та естетичним побутом..

Ейла є не тільки „очима автора”, але й добре прописаним образом, близьким до позитивного ідеалу досконалої людини. Ця гарна, сильна, смілива молода жінка має свою місію в житті – допомагати тим, хто цього потребує. Вона не тільки вчиться, але й вчить своїх нових друзів, оскільки є по-своєму дуже освіченою та талановитою цілителькою. Основні риси її характеру знаходяться у повній суголосності з актуальними зараз принципами холізму та толерантності. Її уважне ставлення до світу, відкритість та чуйність розповсюджуються не тільки на людей. Це дозволяє їй приручити тварин: коней та вовка (які починають жити поруч з людьми) та навіть печерного лева (який залишається диким). Багато сторінок приділяється поступовому одомашненню напівдиких конів: тварини все більше при звичаються до людей, а люди розкривають нові перспективи, які надає їм пересування верхи.

З такою самою симпатією, що й головної героїні, авторка описує колектив, до якого потрапила Ейла. Це мудрий шаман; майстри-ентузіасты, які можуть годинами обговорювати нові способи обробки каміння, хазяйновиті та добрі жінки. Особливо виділяється могутній та розумний ватажок, який вбачає у яскравій індивідуальності своїх товаришів не небезпеку, а джерело загальної сили. Виходячи з цього, він приймає до свого народу мулата, різко відмінного за зовнішністю, і навіть хлопчика-напівнеандертальця. Згодом він пропонує „громадянство” і Ейлі.

Судячи з карти, Лев'яча Стоянка, де відбуваються основні події книги, розташована на Сіверському Донці. Тип поселення відповідає одному з відомих

археологам варіантів. Це так звані довгі доми, утворені з круглих хиж, розташованих ланцюжком та поєднаних центральним проходом. В кожній хижі є своє вогнище, яке належить окремій малій сім'ї. Їх могло бути від семи до дев'яти [1, 62-63]. Як пояснює Аул, в такому загальному житлі, дещо схожому на комунальну квартиру, приватність особи та малої сім'ї забезпечувалася виключено тактовністю та взаємоповагою членів колективу. Це означає, що вони з дитинства розвивали в собі здатність не звертати занадто великої уваги на те, що їх безпосередньо не стосується (подібна здатність до відсторонення описана у представників сучасних культур, для яких характерне велике скупчення населення, наприклад, у японців).

При мінімальній кількості особистого майна і, відповідно, відсутності майнового розшарування, суспільство Мисливців є чітко структурованим. Головним показником є статус людини, який визначається походженням (за материнською лінією) та власними здібностями та досягненнями. Відповідно до правил статусу, поселення очолюється двома лідерами - чоловіком та жінкою, які є не подружжям, а братом і сестрою. Отже, від брата і сестри високого статусу вже з дитинства чекають, що вони згодом відділяться від батьків та створять власне поселення. Виходячи з припущення про існування у Мисливців та споріднених народів такого звичаю, Аул дає відповідь на загадку Сунгирського поховання [див., зокрема, 2, 263]. Письменниця пояснює надзвичайно багате поховання хлопчика 11-13 та дівчинки 9-11 років тим, що вони були дітьми ватажка, братом і сестрою, які померли від хвороби, не встигнувши вирости та заснувати нове поселення. Родичі, вірячи, що тепер вони мають це зробити в потойбічному світі, поклали з дітьми всі знаки їхнього статусу та регалії. Аул переміщає поховання з території Росії до України, але його назва – Сунгирське – передана в романі назвою народу „сунгі”. Цим письменниця підкреслює давнє походження та стійкість топоніміки і наявність спадкоємності між давніми та сучасними народами. До речі, ще один наявний в романі приклад лінгвістичної спадщини – це назва алкогольного напою „буза”.

Переконливо з точки зору сучасної етнографії виглядають описи духовного світу Мисливців. Зокрема, це стосується часової та просторової структури їхнього життєвого світу. Ця структура знаходить вираження у календарі та святах, а також у картах місцевості, на яких важливим є не стільки масштаб та точність деталей (які у льодовиковому ландшафті не були стабільними), скільки смисловий взаємозв'язок елементів. Уявлення про Богиню-Мати, які освячували соціальну структуру Мисливців, знайшли вираження у творі талановитого різьбяр по кістці. Відомі статуетки з Мезінської стоянки, які в археологічних працях тлумачаться то як зображення жінки, то птаха, Аул називає подвійним образом, жінки-птаха. Їхня двоїстість не є випадковою, їхня

лаконічність та стилізованість форм означає не примітивність, а навпаки – високий рівень символічного узагальнення. Подібні зображення Богині у стані переходу від однієї форми до іншої є спробою візуалізації її трансцендентної сутності.

Мамонтова Стоянка – Межиріч – відрізняється символізмом архітектури: мамонтові кістки стін викладені так, що вони утворюють багатократно повторений знак Богині-Матері, який повинен захищати житло та стоянку. Мезіно, Вовча Стоянка, зображується як єдина в своєму роді завдяки наявності спеціального Музичного Житла, де зберігаються інструменти, і де створюється музика... відтворення якої можна почути в Чернігівському історичному музеї.

Отже, романи Джін М. Аул заслуговують на увагу українського читача і можуть бути рекомендовані в якості додаткової літератури для студентів-істориків та представників інших гуманітарних спеціальностей. Співвідношення історичного та цивілізаційного роману в українській та світовій культурі заслуговує на подальше дослідження.

Література:

1. История Европы. Т. 1. Древняя Европа. - М.: Наука, 1988. – 704 с.
2. Серета С. Антропология. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
3. Auel, Jean M. The Mammoth Hunters. – Bantam Books, 1986. – 724 p.

АНОТАЦІЯ

В статі досліджується співвідношення жанрів історичного та цивілізаційного романів, та їхнє місце в українській літературі. В якості ілюстрації розглядається цивілізаційний роман „Мисливці на Мамонтів”, дія якого відбувається на території сучасної України.

Ключові слова: історія, культура, роман, цивілізація

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется соотношение жанров исторического и цивилизационного романов, а также их место в украинской литературе. В качестве иллюстрации рассматривается цивилизационный роман «Охотники на Мамонтов», действие которого происходит на территории Украины.

Ключевые слова: история, культура, роман, цивилизация.

ANNOTATION

The article deals with the correlation between the genres of the historical and the civilizational novel, and their place in Ukrainian literature. As an example the civilizational novel "The Mammoth Hunters" is analyzed.

Key words: culture, civilization, history, novel.

„ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОМАН” НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРЕНІ: «МИСЛИВЦІ НА МАМОНТІВ» ДЖІН М. АУЛ

Олена Колесник
Чернігів

Актуальність дослідження забезпечується обґрунтуванням в ньому нового поняття: „цивілізаційний” роман, що виступає в якості своєрідної ланки між белетристикою та історичною наукою, а також його місця в українській та світовій літературі.

Вивчення та обговорення відмінних світоглядних основ різних цивілізацій є не тільки можливим, але й конче необхідним, адже саме завдяки такому діалогу популярний вираз „загальнолюдські цінності” може нарешті наповнитися реальним змістом. Для з’ясування спільного треба знати відмінне, і навпаки.

Як відомо, Освальд Шпенглер не погодився б з можливістю взаєморозуміння представників різних цивілізацій. Однак німецький мислитель суперечить сам собі, оскільки в його „Занепаді Європи” як раз і робиться небезуспішна спроба вхопити „прафеномен” чужих, подекуди вже мертвих, культур. Хоча абсолютне розуміння дійсно неможливе, насправді жодна нація чи цивілізація не є закритою системою. Людська історія є невинним процесом контактів, запозичень, взаємозбагачень, які є рушійною силою перманентного формування нових культур та народів. Завдяки такому суцільному взаємозв’язку, будь-якому сучасному філософу чи культурологу необхідно хоча б в загальних рисах знати та розуміти історію, ментальність, традиції хоча б найбільш численних та впливових народів, причому не лише європейських.

Відомо, що глобалізація несе водночас уніфікацію та фрагментацію. З одного боку домінуючі норми можуть безмежно поширюватися завдяки зникненню фізичних та інформаційних кордонів. З іншого боку, ця сама відсутність перешкод може використовуватися для розповсюдження ідей та способу життя певної етнічної, релігійної

або культурної групи, яка раніше була ендемічною, а згодом почала фізичну чи віртуальну експансію. Ми є свідками процесу емансипації – соціальної, етнічної, релігійної, гендерної тощо. Цю емансипацію віддзеркалюють нові методології історичної науки, що тяжіють до переоцінки подій, зняття табу з певних тем тощо. Подібну зміну перспективи демонструє також художня література, в якій протягом ХХ століття теж відбулася значна демократизація.

Такі тенденції призвели до формування нового типу роману, який можна позначити як „цивілізаційний”. Від класичного історичного роману він відрізняється особливою масштабністю та менш чітко вираженою фабулою. Основним змістом книги є доля людини, чи навіть декількох поколінь, через які автор відтворює весь спосіб життя однієї або більше цивілізацій.

„Цивілізаційний” роман не дуже чітко відділяється від власне історичного, особливо такого, що поєднує глибоке знання фактажу з високим рівнем емоційної зацікавленості автора. Одним з перших подібних романів (вороги називали його „археологічним”, критикуючи саме ту особливість, яка в наш час входить в моду) є „Саламбо” Гюстава Флобера. Перед написанням книги письменник опрацював десятки, якщо не сотні томів латиною, виїздив до Тунісу, щоб побачити місцевість навколо Карфагену. Флобер настільки вжився в тему, що перемагав у суперечках з професійними археологами, а його гіпотези були підтвердженні пізнішими відкриттями.

Деякі романи, які традиційно відносять до історичних, вірніше буде класифікувати саме як „цивілізаційні”. Це стосується, зокрема, „Йосифа та його братів” Томас Манна, „Таїс Афінської” Івана Єфремова, „Створення світу” Гора Відала тощо. В другій половині ХХ ст. кількість подібних, перехідних від мистецтва до історичної науки, творів різко збільшується, що й веде до необхідності виділити їх у окремий жанр.

Написання подібного роману вимагає не тільки таланту, а й величезної дослідницької роботи. Чи не найяскравішим прикладом цього є епічний роман Рут Б. Хілл „Ханта Йо”, в якому відтворюються всі аспекти життя народу сіу від 1790-х до появи білих у 1830-х роках. Праця над романом продовжувалася двадцять п’ять років; двадцять з них авторка щоліта подорожувала місцями, де відбувалися події роману, перевіряючи всі історичні та етнографічні деталі. Вона опитала біля тисячі представників різних степових племен, обробила практично всю літературу з питання, відвідала всі музеї, які мають експозиції з теми. Для досягнення більшої автентичності книга була написана мовою сіу (авторка зі своїм індіанським консультантом не тільки вивчила декілька її діалектів, але й провела серйозну філологічну роботу), і тільки потім перекладена англійською.

Не дивно, що такий вимогливий жанр є досить рідкісним, хоча останнім часом кількість подібних творів збільшується. Цьому сприяє більша доступність історико-етнографічної інформації та полегшення подорожей автора до описуваних місць. Проте, в будь-якому випадку, для написання подібних творів потрібна значна мотивація.

Нерідко в якості такого мотиву виступає бажання автора пізнати самого себе та своє коріння. Сьогодні в цьому напрямку чи не найактивніше працюють афро-американські письменники, завданням яких є осмислення африканської спадщини та досвіду рабства. Знаковим твором цього типу є нагороджений Пуліцеровською премією роман Алекса Хейлі „Корені” (1976), сама назва якого запровадила в обіг нове поняття. Цей роман є історією сімох поколінь однієї сім’ї, починаючи від Канта Кінте, в 1767 році вивезеного з Гамбії та наведеного у рабство, і закінчуючи його сучасним нащадком – самим Алексом Хейлі.

Переосмислення власної спадщини не обов’язково пов’язане з антиколоніальними змаганнями. Завданням письменника може бути мікроісторичне дослідження: реконструкція ментальності та способу життя на прикладі однієї конкретної родини чи місцевості. На відміну від традиційного історичного роману, основним змістом такого твору є не стільки опис значних подій, скільки воскресіння унікального локального укладу, – і водночас виділення вічного, неперехідного в людській душі та вчинках. Прикладом можуть бути романи відомого британського політика та письменника Джона Бакена (J. Buchan), зокрема, „Покров темряви” та „Відьомський ліс”. Цей видатний літератор є майстром відтворення історичної атмосфери, причому в її найбільш потаємних аспектах (пережитки язичництва, життя декласованих елементів тощо), які довго залишалися прихованими від офіційної історії, і до яких навіть романтики кшталту Вальтера Скотта не придивлялися занадто пильно. За рахунок такої зміни перспективи „своє” (тобто, європейське) минуле, начебто добре вивчене і всім відоме, починає виглядати як дещо абсолютно нове і незнайоме. Перед читачем постає втрачена цивілізація, сучасні спадкоємці якої не повністю розуміють, *що саме* вони отримали від пращурів. Такі автори як Бакен повертають пам’ять народу, який і не здогадувався про свою часткову амнезію.

Подібне знаходження власних коренів та осмислення минулого заради розуміння сьогодення є надзвичайно актуальною проблемою для сучасної України. Проте, на жаль, наші літератори поки що не створили художньої історіософії, яка б охопила українське народне буття як єдине ціле.

Можна знов, як майже в усіх випадках, послатися на Шевченка, який створив український міф: образ минулого, яке визначає теперішнє та майбутнє народу. Однак,

вірші, і навіть поеми („Гайдамаки”) не пристосовані для докладного та всебічного опису способу життя та долі етносу. Більш придатним для цього є історичний роман, одним з засновників якого в Україні був товариш Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству Пантелеймон Куліш. Пізніше цей жанр набув значної популярності. Найбільш цікавими для письменників періодами були часи Київської Русі (в якості „колиски трьох братніх народів” вона приваблювала також російських авторів) та Козаччини. Життя населення України до Київської Русі описувалося рідше із-за недостатності джерельної бази. Автори, яких це не злякало, змогли створити подекуди концептуально суперечливі, але непересічні твори, такі як романи „Меч Арея” Івана Білика та інші.

Тяжіння до зображення найяскравіших періодів привело до того, що митці „проілюстрували” далеко не всі етапи історії України. Київська Русь та Козаччина стали настільки звичними, що потенційний читач може відкласти добру книгу вже тому, що тема здається йому занадто знайомою. З іншого боку, деякі цікаві та й ефектні моменти історії є практично невідомими масовому читачу. До того ж, завдяки безпосередньому зв'язку історії з ідеологією, політична коректність нерідко переважала над історичною правдою та художньою майстерністю.

На жаль, в незалежній Україні, коли здавалося б, усвідомлення власної історії повинно було отримати новий стимул, історичних романів з'явилося небагато. Причини цього полягають, перш за все, в загальному ставленні до культури. Але ж найкращі патріотичні гасла, не підкріплені реальними – в тому числі культурними – досягненнями не є дійовими. Отже, потреба в талановитій художній популяризації української історії та культури є, а пропозицій майже нема. І навіть коли непересічні твори все ж таки з'являються, вони можуть залишитися непоміченими із-за відсутності реклами та пояснення. Так, зокрема, сталося з талановитим фільмом „Мамай”, який пройшов майже непоміченим та незрозумілим широкою аудиторією. На цьому тлі можна оцінити зусилля видавництва дитячої книги „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, яке презентує чудово оформлені перекладні та оригінальні україномовні книжки. Зокрема, до них відноситься розрахований на молодших підлітків, але цікавий і для дорослих історичний роман Володимира Рутківського „Джури козака Швайки”. Ця книга привертає увагу вже тим, що розповідає не про розвинене козацтво, а про формування цього важливого соціального інституту, що є досить рідкісною та цікавою темою. Безперечними є також новизна підходу та художня якість тексту. Продумані ілюстрації Максима Паленка надають книзі ще більшої міфічної та архетипної глибини.

Проте поки що подібні книжки залишаються поодинокими випадками. В основному, відбувається перевидання творів традиційного характеру, які навряд чи здатні

захопити сучасного, розбещеного теле-, відео- та комп'ютерною культурою підлітка, та й дорослого. В Україні недостатньо відомі твори іноземних авторів, дія яких відбувається на нашій землі. Крім того, в українській літературі практично не представлений жанр цивілізаційного роману, який би висвітлив сенс історії чи то власного, чи то якогось іншого народу. Здається, що ще ніхто не спробував зобразити Україну як єдину цивілізаційну систему в розвитку.

І це в той час, коли ми знаємо, що територія України була населена з найдревніших часів, причому спадкоємність певних традицій простежується протягом тисячоліть, а деякі унікальні історичні пам'ятки мають світове значення.

Результатом незнання власної історії є знищення та розкрадання археологічних пам'яток, поганий стан музейної справи тощо. Не дивною на такому тлі є й загальна слабка інформованість жителів України, зокрема, учнів та студентів, яких закликають пишатися власною країною, але при цьому не пояснюють, *чим саме* треба пишатися. Більшість студентів, зокрема, не чули про Мезінську стоянку – пам'ятку світового рівню, яка надихнула американську письменницю на написання бестселеру (теж практично невідомого на території, де відбувається дія книги).

Як відомо, питання походження українського народу залишається достатньо дискусійним, і до того ж, політично та ідеологічно заангажованим. Одним з його гострих моментів є спадковість української культури відносно народів, які жили на території сучасної України. Тут є два аспекти. По-перше, хто з цих народів вніс свій генетичний та культурний доробок у формування сучасної української нації. І, по-друге, чи можна зараховувати до досягнень української культури досягнення народів, які не були предками сучасних етнічних українців.

Здається, що на друге питання можна відповісти ствердно. Навіть якщо якісь народи дійсно не мали ніякого відношення до сучасного населення, але жили на території України, їхні культури потрапляють до категорії „археологія / історія України”. Особливо якщо вони не мають сучасних прямих генетичних нащадків, які б могли претендувати на їхню спадщину.

Проте така ситуація залишається чисто умоглядною, адже важко уявити, щоб якийсь народ ніяким чином не вплинув на етногенез та культурогенез на території свого проживання. Українська нація сформувалася шляхом складного і тривалого змішування етносів, деякі з яких жили на цій землі тисячоліттями. Інша справа, що ми не можемо називати цих наших предків українцями, оскільки сучасна українська нація сформувалася вже в історичний час. Проте відмовлятися від своїх пращурів – ким би вони не були, і як би вони не звалися – не варто.

Зокрема, сучасні досягнення генетики все більше підтверджують думку про те, що палеолітичні мисливці на мамонтів були безпосередніми, хоча й не єдиними, предками сучасних народів Європи, в тому числі й українців.

Витоки людства в цілому та європейської цивілізації зокрема привертають увагу не тільки істориків, а й літераторів. Твори про життя первісної людини виникають разом з успіхами археології, які дозволили собі уявити, яким було життя іншої епохи (хоча ці уявлення згодом могли бути спростовані подальшими дослідженнями). Серед українських письменників до цієї теми звертався, зокрема, М. Грушевський (оповідання „Предок”). Сполучення ерудиції та інтуїції подекуди дозволяло авторам випередити сучасну їм науку. Так, бельгієць Жозеф Роні-Старший в своїх романах виходив з ідеї про можливість співіснування різних видів гомінід, яка вважалася помилковою, але у зв'язку з новими відкриттями була визнана вірною.

Досягнення антропології, етнографії та археології, що мали місце в другій половині двадцятого століття, вивели наше розуміння минулого на новий рівень. А вже згадана тенденція тісної взаємодії письменників з істориками привела до написання більш глибоких, обґрунтованих та докладних романів про людей кам'яного віку.

В XIX ст. ідея прогресу вимагала зображувати давніх людей в усіх відношеннях примітивнішими та грубішими, ніж сучасні. В кінці XX ст. тенденція змінилася – більша повага до різних цивілізаційних моделей сучасного людства привела до переоцінки способу життя давніх людей. Домінуючим підходом стало визнання того, що люди завжди були розумні та винахідливі, завжди намагалися раціонально організувати своє життя, і в чомусь, можливо, були вище нас. Зокрема, це стосується „екологічної чистоти” їхнього способу життя. Образ волохатого дикуна в не вичинених шкурах змінився образом охайної, навіть чепурної людини в функціональному шкіряному костюмі, яка живе в теплій землянці, готує десятки різних смачних страв, лікується сотнями цілющих рослин, і творить чудове мистецтво.

У відповідність з такою цікавістю до побуту та ментальності, на зміну оповідам про екзотичні пригоди серед дикої природи приходять твори, присвячені докладному відтворенню матеріальної та духовної культури людей кам'яного віку. Така настанова на висвітлення не стільки окремих подій, скільки способу життя народу в цілому дозволяє віднести їх до категорії цивілізаційних романів.

Напевне, найбільш відомим серед них став цикл „Діти Землі” Джін М. Аул, який вдало сполучає наукову точність, психологічну переконливість та красу стилю. У відповідності з новою парадигмою, Аул зображує давніх людей сильними, сміливими, розумними та достатньо толерантними; їхня психологія, цінності та мотиви співставні з

сучасними. Цілком можливо, що авторка занадто ідеалізує давніх людей та їхній спосіб життя, але її ідея полягає саме в тому, що людство може пишатися своїми предками..

Аул готувалася до написання романів протягом трьох років. Ця підготовка включала опрацювання величезної кількості наукових джерел, а також проходження курсу виживання, в результаті якого вона навчилася будувати житло, вичинювати шкіру, обробляти камінь за технологіями первісної людини. В подальшому вона подорожувала місцями, описаними в її романах – від Франції до України включно. В тому числі вона побувала в більшості місць, які входили до території, яку Марія Гімбутас визначила як „Стара Європа”. Письменниця побувала не тільки в музеях, але й на стоянках первісної людини, вона особисто познайомила з провідними спеціалістами з археології та в подальшому отримувала інформацію щодо їхніх нових відкриттів.

Цей цикл з п'яти романів (шостий на даний момент знаходиться у процесі написання) простежує життя Ейли, представниці сучасного (кроманьйонського) людського типу, яку виховали неандертальці, але яка згодом була змушена покинути їхню общину та подорожувати в пошуках нового дому. Незвичайна доля героїні дозволяє авторці докладно і, в цілому, дуже точно описати клімат, флору та фауну льодовикового періоду, антропологію та етнографію різних народів. Неандертальці, у відповідності з сучасними науковими уявленнями, зображуються не як недорозвинені люди, а як представники зовсім іншого виду, з відмінною, але по-своєму високою культурою, заснованою скоріше на невербальному спілкуванні, інтуїтивному розумінні психологічних нюансів, ролі родової пам'яті у засвоєнні культури. Слабкість неандертальців, на думку авторки, полягає в тому, що вони, легко засвоюючи вже відоме їхнім предкам, практично не могли продукувати нові ідеї та підходи. Більша гнучкість мислення, здатність до новаторства і стала головною запорукою виживання людей сучасного типу при змінах навколишнього середовища. Усі ці ідеї ґрунтуються на результатах антропологічних досліджень черепів неандертальців. Відомо, що вони мали не менший, а подекуди й більший мозок, ніж сучасні люди, але структура його була дещо іншою. Гіпотетичний недостатній розвиток голосового апарату означає, що їхня звукова мова була слабо розвиненою. Проте, але судячи з усього, в них була достатньо висока соціальна організація, неможлива без повноцінної комунікації. А значить, вони активніше використовували для спілкування ті засоби, які для сучасної людини є допоміжними. Щоправда, сучасні дослідження не підтверджують положення про відсутність у неандертальців звукової мови.

Дія третього з п'яти романів, „Мисливці на мамонтів” повністю відбувається на території України. Всі описані реалії є археологічно вірними, за що авторка дякує

науковцями, в тому числі радянським (книга вийшла в 1985 році), які надали їй консультації. Перед текстом є карта, та малюнки артефактів, які підтверджують достовірність описів: барабан з черепа мамонта (Межиріч), розфарбована мамонтова лопатка та статуетка жінки-птаха (Мезіно), палеолітична „Венера” (Костьонки) та статуетка коня (Лурд).

В цьому романі Ейла вперше зустрічається з великим колективом людей сучасного типу, які гордо визначають себе як „Мисливців на Мамонтів”, і виводять своє фізичне та духовне життя з існування цих тварин. Така перша зустріч героїні з цивілізацією дає авторці чудовий привід для описів. Читач бачить Мисливців неупередженим поглядом Ейли, і разом з нею поступово знайомиться з їхнім способом життя, соціальною структурою, цінностями, продуманим та естетичним побутом..

Ейла є не тільки „очима автора”, але й добре прописаним образом, близьким до позитивного ідеалу досконалої людини. Ця гарна, сильна, смілива молода жінка має свою місію в житті – допомагати тим, хто цього потребує. Вона не тільки вчиться, але й вчить своїх нових друзів, оскільки є по-своєму дуже освіченою та талановитою цілителькою. Основні риси її характеру знаходяться у повній суголосності з актуальними зараз принципами холізму та толерантності. Її уважне ставлення до світу, відкритість та чуйність розповсюджуються не тільки на людей. Це дозволяє їй приручити тварин: коней та вовка (які починають жити поруч з людьми) та навіть печерного лева (який залишається диким). Багато сторінок приділяється поступовому одомашненню напівдиких конів: тварини все більше при звичаються до людей, а люди розкривають нові перспективи, які надає їм пересування верхи.

З такою самою симпатією, що й головною героїню, авторка описує колектив, до якого потрапила Ейла. Це мудрий шаман; майстри-ентузіасти, які можуть годинами обговорювати нові способи обробки каміння, хазяйновиті та добрі жінки. Особливо виділяється могутній та розумний ватажок, який вбачає у яскравій індивідуальності своїх товаришів не небезпеку, а джерело загальної сили. Виходячи з цього, він приймає до свого народу мулата, різко відмінного за зовнішністю, і навіть хлопчика-напівнеандертальця. Згодом він пропонує „громадянство” і Ейлі.

Судячи з карти, Лев’яча Стоянка, де відбуваються основні події книги, розташована на Сіверському Донці. Тип поселення відповідає одному з відомих археологам варіантів. Це так звані довгі доми, утворені з круглих хиж, розташованих ланцюжком та поєднаних центральним проходом. В кожній хижі є своє вогнище, яке належить окремій малій сім’ї. Їх могло бути від семи до дев’яти [1, 62-63]. Як пояснює Аул, в такому загальному житлі, дещо схожому на комунальну квартиру, приватність

особи та малої сім'ї забезпечувалася виключено тактовністю та взаємоповагою членів колективу. Це означає, що вони з дитинства розвивали в собі здатність не звертати занадто великої уваги на те, що їх безпосередньо не стосується (подібна здатність до відсторонення описана у представників сучасних культур, для яких характерне велике скупчення населення, наприклад, у японців).

При мінімальній кількості особистого майна і, відповідно, відсутності майнового розшарування, суспільство Мисливців є чітко структурованим. Головним показником є статус людини, який визначається походженням (за материнською лінією) та власними здібностями та досягненнями. Відповідно до правил статусу, поселення очолюється двома лідерами - чоловіком та жінкою, які є не подружжям, а братом і сестрою. Отже, від брата і сестри високого статусу вже з дитинства чекають, що вони згодом відділяться від батьків та створять власне поселення. Виходячи з припущення про існування у Мисливців та споріднених народів такого звичаю, Аул дає відповідь на загадку Сунгирського поховання [див., зокрема, 2, 263]. Письменниця пояснює надзвичайно багате поховання хлопчика 11-13 та дівчинки 9-11 років тим, що вони були дітьми ватажка, братом і сестрою, які померли від хвороби, не встигнувши вирости та заснувати нове поселення. Родичі, вірячи, що тепер вони мають це зробити в потойбічному світі, поклали з дітьми всі знаки їхнього статусу та регалії. Аул переміщає поховання з території Росії до України, але його назва – Сунгирське – передана в романі назвою народу „сунгі”. Цим письменниця підкреслює давнє походження та стійкість топоніміки і наявність спадкоємності між давніми та сучасними народами. До речі, ще один наявний в романі приклад лінгвістичної спадщини – це назва алкогольного напою „буза”.

Переконливо з точки зору сучасної етнографії виглядають описи духовного світу Мисливців. Зокрема, це стосується часової та просторової структури їхнього життєвого світу. Ця структура знаходить вираження у календарі та святах, а також у картах місцевості, на яких важливим є не стільки масштаб та точність деталей (які у льодовиковому ландшафті не були стабільними), скільки смисловий взаємозв'язок елементів. Уявлення про Богиню-Мати, які освячували соціальну структуру Мисливців, знайшли вираження у творі талановитого різьбяр по кістці. Відомі статуетки з Мезінської стоянки, які в археологічних працях тлумачаться то як зображення жінки, то птаха, Аул називає подвійним образом, жінки-птаха. Їхня двоїстість не є випадковою, їхня лаконічність та стилізованість форм означає не примітивність, а навпаки – високий рівень символічного узагальнення. Подібні зображення Богині у стані переходу від однієї форми до іншої є спробою візуалізації її трансцендентної сутності.

Мамонтова Стоянка – Межиріч – відрізняється символізмом архітектури: мамонтові кістки стін викладені так, що вони утворюють багатократно повторений знак Богині-Матері, який повинен захищати житло та стоянку. Мезіно, Вовча Стоянка, зображується як єдина в своєму роді завдяки наявності спеціального Музичного Житла, де зберігаються інструменти, і де створюється музика... відтворення якої можна почути в Чернігівському історичному музеї.

Отже, романи Джін М. Аул заслуговують на увагу українського читача і можуть бути рекомендовані в якості додаткової літератури для студентів-істориків та представників інших гуманітарних спеціальностей. Співвідношення історичного та цивілізаційного роману в українській та світовій культурі заслуговує на подальше дослідження.

Література:

4. История Европы. Т. 1. Древняя Европа. - М.: Наука, 1988. – 704 с.
5. Серета С. Антропология. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
6. Auel, Jean M. The Mammoth Hunters. – Bantam Books, 1986. – 724 p.

АНОТАЦІЯ

В статі досліджується співвідношення жанрів історичного та цивілізаційного романів, та їхнє місце в українській літературі. В якості ілюстрації розглядається цивілізаційний роман „Мисливці на Мамонтів”, дія якого відбувається на території сучасної України.

Ключові слова: історія, культура, роман, цивілізація

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется соотношение жанров исторического и цивилизационного романов, а также их место в украинской литературе. В качестве иллюстрации рассматривается цивилизационный роман «Охотники на Мамонтов», действие которого происходит на территории Украины.

Ключевые слова: история, культура, роман, цивилизация.

ANNOTATION

The article deals with the correlation between the genres of the historical and the civilizational novel, and their place in Ukrainian literature. As an example the civilizational novel “The Mammoth Hunters” is analyzed.

Key words: culture, civilization, history, novel.